

SIMAI MIHÁLY¹

A HARMADIK ÉVEZRED NYITÁNYA

(részletek a Corvina Kiadónál 2016-ban megjelent könyvből)²

OVERTURE TO 3RD MILLENNIUM

Az elmúlt években kutatómunkámban elsősorban arra igyekeztem választ keresni, hogy az „emberiség” absztrakt, amorf, sokszínű és sokarcú tömege milyen dimenziókban és mennyire készült fel a XXI. század vagy a későbbi korok válságainak, megrázkódtatásainak és elkerülhetetlen meglepetéseinek kezelésére, miképpen formálja közös jövőjét. Mennyire képesek az államok a harmadik évezred kibontakozóban lévő útjain vagy útvesztőiben közös gondjaikat kezelni? A válasz keresésében, az új évezred kezdeti szakaszának globális társadalmi, politikai, gazdasági és ökológiai folyamataiba építve vizsgálom a fejlődés jövője és fenntarthatósága szempontjából különösen fontosnak ítélt politikai, társadalmi, gazdasági, ökológiai viszonyokat, kritikus trendjeiket és a kor világának rendező erőit.

In recent years, my research has been focusing on a question, to what extent humankind, this multi-faceted mass, organized into different communities with a great variety of dimensions and weight which makes up the XXI. century or later times has been ready to manage the general and specific tasks the inevitable shocks and surprises of multiple transformations which shape the common future. How the roads or the labyrinths of the unfolding third millennium are treated and the institutions managed. I considered that most of the „regulating forces” or „drivers in the early phase of the new millennium, its global social, political, economic and ecological processes have a much longer term effect not only on the 21st Century but much beyond it. The starting point is the present world order which I deal with in more details. Its institutions, the different international rules and norms of governance for the regulations of attitudes and relations between states and have been supposed to manage or at least influence the overture of the Third Millennium unfolded in the last stages of the second millennium. Kofi Annan, former UN Secretary-General in connection with the Millennium Assembly of the Organization, drew the attention to the fact that the development of the world once again arrived to a crucially important crossroad. One of the path is going to concerted actions necessary for the proper management of the new requirements of the changes, the other way is a continuation of the trends that the world plunged into a serious crises and threaten the future existence of humanity. In the first decades of the century, the choice of the direction remains to be seen. A critically important and open question is that who and when and how, will decide on the direction?

¹ Simai Mihály, akadémikus, a Budapesti Corvinus Egyetem egyetemi tanára 2016-ban könyvet jelentetett meg „A harmadik évezred nyitánya” címmel. Az alábbi válogatást a szerző szíves engedelmével adjuk közre
² DOI: 10.14267/RETP2018.02.04

A REND FOGALMA

A világrend, amellyel a könyv keretében részletesebben is foglalkozom, a „rend” fogalmával kapcsolatos. Lényegét illetően azoknak a nemzetközi megállapodásokra épülő szabályoknak, normáknak az összessége, amelyek egy adott időszakban az államok közötti viszonyokat szabályozni igyekeznek, és az adott kor intézményesült vagy informális „rendező erőit” alkotják.

A XXI. századot és ezzel a harmadik évezredet megnyitó folyamatok többsége tulajdonképpen a második évezred utolsó szakaszában bontakozott ki. Kofi Annan, az ENSZ volt főtitkára a Világszervezet millenniumi közgyűlése kapcsán, ezek alapján hívta fel a figyelmet arra, hogy a világ fejlődése ismét fontos útelágazáshoz érkezett. Az egyik út a fejlődés új követelményeinek megfelelő változásokhoz szükséges közös cselekvés, a másik út a folytatása azoknak a tendenciáknak, amelyek a világot súlyos válságokba sodorták, és veszélyeztetik az emberiség jövőjét. A XXI. század első évtizedeiben az irány még nem dőlt el. Nyitott kérdés az is, hogy kik, mikor és hogyan döntenek majd. Lester C. Thurow „The Future of Capitalism” (A kapitalizmus jövője) c. munkájában azt a kérdést tette fel: „Kié a parancsnoki pozíció a társadalmi rendszerről?” Mivel a kapitalizmus azt vallja, hogy nincs társadalmi rendszer, a válasza az, hogy senkié. Ezt azonban nem tartotta elfogadható válasznak a XXI. században.³ Thurownak véleményem szerint igaza volt.

A jövővel összefüggésben egyébként az elmúlt évtizedekben különböző, döntően a tudományos és technikai fejlődéshez kapcsolódó, de a társadalmi változásokra is utaló „jelzők” születtek. Ilyenek voltak például az „ipar utáni társadalom” (Daniel Bell), „a harmadik hullám” (Alvin Toffler), „a nap korszaka” (Hazel Henderson), „a második gépkorszak” (Erik Brynjolfsson), „a tudásalapú társadalom” (Fritz Machlup), az információs társadalom (Machlup és Porat). Ezek vagy más jelzők általában egy-egy tendenciát általánosítva vázolták az elképzelt jövőt, az új kihívásokat és lehetőségeket. Szinte mindegyik „szerző” feltette azt a kérdést is, hogy a döntéshozók milyen mértékben képesek a társadalmakat és az intézményeket a szükséges cselekedetekre ösztönözni, s ennek megfelelően egyrészt, képesek lesznek-e alkalmazkodni a kialakuló új feltételekhez, másrészt, mennyire képesek kedvezőbb feltételek kialakítására a Föld nevű bolygón. Ezek a kérdések összefüggnek a fenntartható fejlődés társadalmi-politikai, gazdasági és ökológiai vonatkozásaival is. Túlmutatnak évszázadunk világán, és hozzájárulnak új hatótényezők, lehetőségek és problémák kibontakozásához.

A század első évtizedeiben nemcsak a globális problémák, hanem kezelésük sikerességének és kudarcainak következményei is jelentős hatással lesznek a távlati változásokra, az egyes térségek és államok helyzetére, és végső soron az emberiség jövőjére a harmadik évezred első évszázadán túl is. Ezeket már a harmadik évezred „nyitánya” irányjelzőinek tartom. Ezért is adtam ezt a címet e könyvnek. (11-12. o.)

3 Thurow, L.C.: The Future of Capitalism. Penguin Books, New York, 1997, 310.

A XXI. SZÁZAD VILÁGA A KOMPLEX, GLOBÁLIS TRANSZFORMÁCIÓK KORÁBAN

Szent Ágoston egyik bölcs mondása szerint a jövő nem más, mint hármasként értelmezésű jelen. Először is jelen, abban az értelemben, ahogy a múltat értékeli, és következtetünk belőle a jövőre, másodszer jelen, amennyiben adott környezetünket megértjük, és a változásokat ennek alapján meghatározzuk, harmadszor, elkerülhetetlenül jelen tudásunk alapján képzeljük el azt, hogy mi fog történni. Szent Ágoston aligha fordíthatott figyelmet arra, hogy a történelem órájának mutatói a fejlődés egyes területein eltérő sebességgel mozognak. Jelentős különbségek vannak a kulturális, a politikai, a technikai és a tudományos, a gazdasági idő között, és ezen belül a pénzügyi, a tőzsdei vagy a reál-gazdaságban végbemenő változásokhoz szükséges idő között. A fejlődést meghatározó tényezők intenzitása is eltérő. Minél több hatással kell számolni, annál fontosabb ezek megértése és figyelembevétele, különösen kölcsönhatásos rendszereken. Ezért is lényeges egy adott kor elemzésénél annak megértése, hogy melyek a legjelentősebb „kritikus trendek” és a leginkább meghatározó rendező erők.

Jelentős történelmi korszakváltások ritkán kapcsolódnak dátumfordulókhoz, néha azonban igen. A visszatekintés a második és harmadik évezred fordulóját követő évek-ből az ezt megelőző ezredfordulóra azért lehet érdekes, mert az átmeneti időszak az első évezredből a másodikba az európai történelemben jelentős fordulat volt. Ebben a szakaszban zárult le a korai középkor, amelyet sok történész sötét középkorként említ, és kezdetét vette a korszak felfelé ívelő szakasza. A fordulat kezdetét egyes történészek a magyar kalandozók augsburgi vereségével, illetve az egyesült Nyugat győzelmével jelzik. A változás különösen jelentős volt Magyarországon. Az új évezred kezdeteinek egyik döntő eseménye István király megkoronázása és a pogányként érkezett magyarság körében a kereszténység elterjedése volt. A következő évszázad döntő eseményei voltak a kereszténység és az iszlám közötti küzdelmek a Szentföld birtoklásáért, a keresztes háborúk. Ebben az új szakaszban indult el Európa felemelkedésének hosszú, csaknem az egész második évezredet átfogó útján.

A jövő történészei számára, akik valamikor visszatekintenek majd a harmadik évezred kezdeteire, különösen fontos jellemző lehet a nagy, globális jelentőségű transzformációk egybeesése és köztük néhány, az előző történelmi korszakot lezáró, a XX. század során tetőző átalakulás következményeinek hatása. Ezek között egyik leglényegesebbnek a gyarmati rendszerek és területi birodalmak korszakának lezárulását tartom, amelynek utolsó szakasza a cári birodalom területi örökösének, a Szovjetuniónak a felbomlása volt. Ezzel egy fél évezredes történelmi korszak zárult le. E transzformáció egyik döntő következménye az államok számának szaporodása, új államok tucatjainak kialakulása, korábban létezett államok újjáéledése lett. A XX. század elején még csak 50 önálló állam létezett bolygónkon, s 14 birodalom osztozkodott 137 gyarmaton. A XXI. század elején 193 szuverén állam és több tucat különböző szintű autonómiával rendelkező vagy erre igényt tartó közösség működik, amelyekből önálló állam alakulhat. Az emberiség modern történetében soha nem létezett ennyi s ilyen mértékben különböző politikai és gazdasági lehetőségekkel rendelkező állam bolygónkon. Valószínű, hogy az ázsiai és a csendes-óceáni térség felemelkedése, a gazdasági, tudományos és technikai

fejlődés új centrumai kialakulásának következményei és a hagyományos erőközpontok hanyatlása is fontos változásként szerepelnek majd a jövő történészeinek a folyamatok jellemzőit leíró munkáiban.

VÁLTOZÁSOK ÉS ÚJ MODELLEK A KAPITALIZMUS GLOBÁLIS RENDSZERÉBEN

A második évezred kezdeti szakaszában Európában és Ázsiában a feudalizmus különböző változatai, Afrikában a hagyományos törzsi rendszerek voltak a társadalmi keretek. A XXI. században a Szovjetunió szétesése után a társadalmi kereteket a globális piaci kapitalizmus érték- és érdekvizonyai alkotják, amelyek a néhány általánosítható vagy hasonló jellemzőn túl különböző társadalmi sajátosságokba és feltételekbe ágyazódva érvényesülnek. A XXI. század globális kapitalizmusa azonban sokarcú, lényegesen differenciáltabb, mint az a XIX. vagy a XX. században volt. Különböző kapitalizmusmodellek léteznek és versengenek bolygónkon. Ezek között két modell a meghatározó a XXI. század jelenlegi szakaszában. Leegyszerűsítve, a nyugati típusú liberális modell, amelyiknek változatai a fejlett demokratikus államok többségére jellemzőek, ütközik a másik, az államkapitalista modellel, amely erős autokrata államoknak a demokrácia bizonyos intézményeit csupán formálisan fenntartó rendszere. A liberális modell (és többféle változata) lényegében valamilyen mértékben szabályozott piaci rendszert jelent.

Az államkapitalista modellnek is több változata alakult ki, illetve formálódik. Egyik sem jelenti a kapitalizmus alapvető jellegzetességeinek „kiiktatását”. Nyílt diktatúrával vagy a populizmus jelszavaival kevert változatainak eszközei között jelentős a szociális demagógia és az itt-ott vallási fanatizmussal is „tarkított” nacionalizmus vagy a nemzeti populizmus. A háttérben azonban a döntő erő azoknál összpontosul, akik egyidejűleg tartják kezükben a politikai és a gazdasági hatalmat, s a kettő közötti átjárókat is ellenőrzik. Az államkapitalista modell formailag demokratikusabb variációi sem tartják tiszteletben az emberi szabadságjogokat, az ezekre épült intézményeket és értékeket. A társadalmak sajátosságai, köztük antropológiai tényezők, és az országok fejlettségi szintje ugyancsak befolyásolják a rendszerek sajátosságait.

A kapitalizmus jövőjéről egyébként a XIX. század óta viták folynak. Az októberi forradalom és a két rendszer „versengő együttélése” ezeket csak módosította. A viták egyik fontos szakaszában, 1966 őszén, amikor a versengésben a szocialista államok pozíciói még viszonylag erősnek tűntek, részt vettem New Yorkban egy különleges szimpóziumon a kapitalizmus jövőjéről, amelyet az amerikai nagyvállalatok közös kutatóintézete, az „Industrial Conference Board” rendezett. Előadói, a korabeli legjelentősebb nyugati államok politikai, tudományos és üzleti életének vezető személyiségei, hangsúlyozták államaik általános, az egyházak, az üzleti élet és a tudomány közös specifikus felelősségét a kapitalista rendszer értékeinek védelmében és működőképességének állandó javításában. Az adott időszak egyébként a két rendszer versengésének olyan szakasza volt, amelyben a szocialista országok Európában különösen kedvező helyzetben voltak. Az előadók többsége, közvetlenül vagy közvetve a válasz szükségességét és fontosságát

emelte ki a rendszert ért kritikákra.⁴ A liberális demokrácia és jóléti állam modelljét például az egyik hatékony válasznak tekintették.

A Szovjetunió megszűnése, az etatista szocialista modell bukása, vagyis a múlt század kilencvenes évei óta, amióta a kapitalista piaci rendszer globálisan egyeduralommal rendelkezik, tovább folytatódnak a viták, és a kapitalizmus jövőjével kapcsolatban lehetségesnek vagy kívánatosnak tartott alternatívák is megfogalmazódtak. Az ENSZ keretében kidolgozott „Kívánatos jövő” dokumentum – amellyel a későbbiekben a világ kormányzásával összefüggésben foglalkozom – lényegében a globális rendszer humanizálását tekinti alapvető fontosságúnak. Konceptiójának központjában az egyenlőségre, az emberi jogokra, a háború és erőszak nélküli, és környezeti szempontból is fenntartható fejlődésre épülő világ áll. Ebben találkozik az ENSZ szakértői által kidolgozott dokumentum a szociáldemokrácia, a zöld mozgalmak, a kereszténység egyes irányzataival és különböző tudományos csoportok, mint például a Római Klub véleményével, melyek lehetségesnek tartják egy emberibb világ létrehozását. Ettől sok tekintetben eltér egy másik, a piac értékítéletére épülő megközelítés, amelyik ha nem is vallja többé a piac mindenhatóságát, de a versenyképességet tartja meghatározónak és az egyéni jólét megteremthetősége legfőbb forrásának a jövő globális kapitalista rendszerében is. Egyesek ezt azonosítják a transznacionális társaságok ideológiájával, és a társadalmi darwinizmus nemzetközi megfogalmazódásaként fogják fel. Lényegében természetesen tekintik a globális versenyt, elfogadják, sőt maximálisan hasznosítani igyekeznek a globális egyenlőtlenségeket, ellenzik a nagymértékű globális redisztribúciót a szociális problémák enyhítése érdekében. Az emberi tényező lényegét az emberi tőke felhalmozásának tekintik. Azt, hogy a liberális modell is reformra szorul, sajátos összefüggésben fogalmazta meg a davosi gazdasági világfórum alapítójának, Schwab professzornak a bevezető előadása a világfórumot megelőzően, 2012 elején. Kifejtette, hogy a világ kormányzásában nincs olyan globális döntési modell, amelyik nemcsak a geopolitikai és geoökonómiai hatalmi struktúrában végbement változásokkal képes számolni, hanem integrálja a társadalmak érdekeit is, minden szinten, beleértve a nem állami szereplőket is. Modellváltásra van szükség a professzor szerint azért is, mert a globalizáció és a technikai fejlődés új hulláma következményeit hozzá kell igazítani a világ szociális problémáinak kezelhetőségéhez. A globális egyenlőtlenségek és a munkanélküliség növekedése nem tartható tovább, mert világszerte tapasztalt társadalmi tiltakozást vált ki. Át kell gondolni ezért a hagyományos hozzáállást a gazdasági növekedés és a verseny, valamint a piaci behatolás céljaihoz. Felül kell vizsgálni mindezek társadalmi és környezeti árát, a nyereségek megoszlását és következményeit kulturális örökségünk, a családok és az egyének szemszögéből. Nem lehet olyan gazdaságot fenntartani, amelyik csupán a részvényesek érdekeire épít. Váltásra van szükség Schwab professzor szerint a munkahelyteremtés fontossága miatt is. Az intézkedések közé sorolta a versenyképesség érdekében a munkaerőpiac rugalmasságának növelését is. E téren igen széles az egyetértés a liberális modell hívei között. A munkaerőpiacok rugalmasságán azonban sokan azt értik, hogy könnyen lehessen bárkit elbocsátani, a munkaadók terhei és kötelezettségei

⁴ National Industrial Conference Board: *The Future of Capitalism*. The Macmillan Company, New York, 1967.

csökkenjenek, és ne szabályozzák a munka piacát a dolgozók érdekében. A professzor véleménye szerint egyébként a versenyképességet célzó nemzeti és üzleti modellekben a jövőben nem a tőkének, hanem a képességnek kell meghatározóvá válnia. A transzformációt ennek alapján úgy definiálta, mint átmenetet a kapitalizmusról a talentizmusra, vagyis a képességekre épülő társadalomra. Kérdéses, hogy az uralkodó világtrend meghatározó szereplői erre képesek és hajlandók lesznek-e? (17-21. o.)

A GLOBALIZÁCIÓ ÚJ SZAKASZA, A „NAGY VÁLSÁG” ÉS A VILÁGFEJLŐDÉS FENNTARTHATÓSÁGA A XXI. SZÁZADBAN

A globalizáció új szakaszának kibontakozása különösen fontos a világtrend alapvető komponense, a világgazdaság, vagyis a világfejlődés gazdasági problémáinak kezelhetőségében.

A XXI. század világgazdasága történelmileg példátlan méretű és minden korábbinál áttekinthetlenebbül szövevényes, sokoldalúan integrált komplex rendszerként jellemezhető. Jellegzetességeinek és működésének megértéséhez, és a jövő valószínűsíthető alternatíváinak felvázolásához célszerű a méretekből, a világgazdaság mennyiségi oldaláról kiindulni, amelyet talán legszemléltetőbben a világtermelés nagysága és a termelési tényezők nemzetközi áramlásának fontossága ezt tükrözi. A bruttó hazai termék és már értékmutatók megszületése és összehasonlíthatóságuk megteremtődése előtt a világgazdaság méreteit fizikai mennyiségekkel jellemezték, olyan termékek adataival, amelyek egy adott korszakban mindenütt fontosak voltak a termelés és a fogyasztás terén. Ilyen adatok voltak például az arany- vagy ezüsttermelés, a vas- és acéltermelés, a széntermelés, a gabonafélék, különösen a búza termesztése stb. A XX. század második felében a világtermelés nagyságának jellemzésére legáltalánosabban használt statisztikai adat a globálisan összesített bruttó termék vagyis „bruttó világtermék” lett. Mint közismert, a bruttó hazai termék és nemzeti termék fogalma a XX. században alakult ki a „statisztikai forradalom” egyik jelentős vívmányaként, amelynek következtében sikerült a legfontosabb, a világtermelés szémszögéből meghatározó országok értékeit kiszámítani, majd összehasonlíthatóvá tenni. Különösen jelentős szerepet játszottak a gazdasági növekedés folyamatainak „tolmácsolásában” az amerikai Simon Kuznets és az angol Colin Clark. A XIX. századra vagy a XX. század korábbi szakaszaira vonatkozó értékek olyan kiváló gazdasági történészek számításai vagy becslései, akik fizikai mennyiségek statisztikai alapján „vetítették vissza” e kategória alakulását.⁵

Az alábbi táblázat a bruttó világtermék alakulását és egy lakosra számított nagyságát tartalmazza az 1820-2020 közötti időszakra vonatkozóan (1990-es változatlan dollárakon számítva).

A bruttó világtermék a XX. század során, 1900-2000 között több mint tizennyolcszorosára nőtt, s egy főre számítva csaknem ötszörösére (4,72) emelkedett. 1900-ban

⁵ Angus Maddison kitűnő ismertetést adott ennek metodológiai vonatkozásairól a „Contours of the World Economy and the Art of Macro Measurement 1500-2001” című előadásában. Ruggles Lecture IARIW 28th General Conference, Cork, Írország, 2004. augusztus.

valamivel több mint másfél milliárd ember, 2000-ben már ennek négyszerese élt bolygónkon, s 2050-re további hárommilliárd ember osztozik majd a világon termelt jövedelmeken, a természeti erőforrásokon, és keresi boldogulásának útját.

A bruttó világtermék (BVT) és a népesség alakulása

Év	BVT (milliárd dollár)	Népesség (milliárd fő)	Egy főre számított világtermék (dollárban)
1820	695	1,041	667
1870	1 119	1,271	880
1900	1 974	1,563	1262
1913	2 732	1,791	1525
1950	5 329	2,524	2111
1970	13 768	3,685	3736
2000	36 501	6,071	6012
2010	46 721	6,916	6755
2020	60 736	7,790	7796

Források: United Nations Population Division: The World at Six Billion. New York, 1999; Angus Maddison: The World Economy: A Millennial Perspective, Paris, Development Centre of the OECD, 2001; UNCTAD Handbook of Statistics 2014, New York 2014; UN Department of Economic and Social Affairs/Population Division: World Population Prospects: The 2015 Revision. New York, 2015 és a szerző számításai 1990-es összehasonlító árfolyamon.

A táblázat adatai, az egy főre számított bruttó világtermékkel kapcsolatos átlagokat figyelembe véve, az életviszonyok javulására is utalhatnak. Az átlagok azonban elfedik azokat a hatalmas különbségeket és egyenlőtlenségeket, amelyek földünk viszonyait jellemzik. Jelzik ugyanakkor az emberi teljesítmények javulását. A világnak 2010-ben kb. két munkahétre volt szüksége ahhoz, hogy az 1900-ban termelt bruttó világterméknek megfelelőt előállítsa. 2050-ben valószínűleg kevesebb mint egy munkahét is elég lesz ehhez. Az előrejelzések azonban feltételezik azt, hogy a világ a következő évtizedekben többé-kevésbé normális feltételek között, nagyobb politikai és gazdasági megrázkódtatások és természeti katasztrófák nélkül fejlődik. Ennek esélyei egyre bizonytalanabbnak tűnnek. A XXI. század következő két-három évtizede az időhorizont, amelyre vonatkozóan viszonylag reálisabb előrejelzések készíthetők. Számos megoldatlan és igen nehezen kezelhető demográfiai, politikai, társadalmi és ökológiai probléma befolyásolja a világgazdaság fejlődését, teszi bizonytalaná a gazdasági növekedés várható alakulását, és nehezíti a globális gazdasági „kormányzást”, vagyis a világgazdaság menedzselését. Ebben a folyamatban különösen jelentős kérdéskört képviselnek a világgazdaság szerkezetében végbemenő változások, amellyel a későbbiekben, a fenntartható fejlődés feltételeivel kapcsolatban részletesen foglalkozom.

A világmentermeben megtestesült hatalmas áru- és szolgáltatástömeg kezelése leegyszerűsítve néhány lényeges feladatra „szűkíthető”: a fenntartható fejlődéshez szükséges keretek és feltételek biztosítása; az elosztás olyan kialakítása, amely biztosítani tudja az életfeltételek javulását és a hosszú távú fejlődést; az elkerülhetetlen problémák, válságok vagy más megrázkódtatások hatásának mérséklése és a racionális „helyreállítás”. A feladatok megoszlának az államok, az üzleti szféra és a különböző nemzetközi együttműködési szervezetek között. E feladatok megvalósíthatóságában a XX. század utolsó szakasza óta több jelentős változás történt, amelyek új fejlődési szakasz kibontakozásához, új lehetőségekhez és lényeges, új problémákhoz vezettek a világgazdaság fejlődésében. A legfontosabbak, amelyekben a politikai és gazdasági változások kölcsönös összefüggésben jelentek meg az alábbiak:

- Az egységes európai piac, az Európai Unió létrejötte és a közös valutának, az eurónak a megjelenése.
- A Szovjetunió szétesése és az etatista szocialista rendszerek átalakulása. A volt szocialista országok piacainak megnyitása és integrálódásuk a kapitalista világpiaci rendszerbe.
- Az ázsiai térség és különösen Kína világgazdasági szerepének gyors és jelentős növekedése.
- Új nemzetközi szervezetnek, a Világkereskedelmi Szervezetnek a megalakítása, amelynek alapvető feladata az alkalmazkodás az új világgazdasági feltételekhez.

Más jellegű „mérőföldkövet” képvisel a világejlődésben a 2007-ben kirobbant világgazdasági (nemzetközi pénzügyi) válság és az ezt követő tartós pangás vagy stagnálás időszak. Ez igen fontos tanulságként szolgál az új feltételekkel és a problémák kezelésével kapcsolatban a jövő számára. Ezért is tartom szükségesnek bizonyos vonatkozásainak és tanulságainak megvilágítását.

Előre kívánom bocsátani, hogy minden válság, okait és következményeit tekintve legszemléletesebben valamely adott rendszerben értelmezhető. A rendszer súlyos zavaraként fogható fel, amelyik akadályozza vagy ellehetetleníti a rendszer funkcióinak ellátásához szükséges működését. A válságokat elemző rendkívül gazdag és tovább bővülő közgazdasági kutatások a múltban is különbséget tettek a gazdaságok ciklikus fejlődésével összefüggő „konjunkturális válságok”, a nemzetgazdaságok vagy egyes szektorok fejlődésében jelentkező strukturális, „szerkezeti válságok” és a világgazdaság, illetve a nemzetközi fejlődés meghatározó összetevőiben (politika, gazdaság, társadalom, ökológia) vagy az egész rendszer keretében fellépő rendszerválságok között. Társadalmi meghatározottságú rendszer akkor kerülhet válságba, ha keretei között különböző területek válságai halmozódnak, beépített stabilizátorai, rendező erői nem vagy nem elég hatékonyan működnek, és a politika rendelkezésre álló eszközei nem képesek visszaállítani a rendszer érdek- és értékviszonyait fenntartó működőképességét. A válság tehát nem azonos az adott rendszer felbomlásával, azonban elősegítheti azt, ha alapvető szereplői nem vagy nem megfelelően kezelik folyamatait. A válság területi és ágazati kiterjedtsége ugyancsak fontos kérdések. Kibontakozhat válság egy vállalat vagy intézmény keretében, egy szektorban, országban vagy térségben, illetve ölthet globális méreteket. A 2007-ben kezdődött válság globális volt.

A kezeléssel kapcsolatos feltételek között természetesen elsődlegesek a társadalmi jellegűek. A világgazdaság globális dominanciájának helyreállása jelentős változásokhoz vezetett a rendszer működésének feltételeiben. Megszűnt az olyan „korrekciós tényezők” nyomása, amelyek a két rendszer versenyében állandó alkalmazkodásra kényszerítették a kapitalista rendszer meghatározó fontosságú államainak politikusait és gazdaságának fő szereplőit. A versenyre kényszerült kapitalizmus nemcsak a fegyverkezési versenyt és annak hatalmas terheit tudta jelentősebb társadalmi és gazdasági megrázkódtatások nélkül „felvállalni”, hanem számos olyan, a társadalom érdekében folyó tevékenységet is, amelyek túllentek a közvetlen profitérdekeken, illetve azok maximalizálásán: a közbiztonság, az államilag finanszírozott közoktatás, a szociális gondoskodás és a közegészségügy fejlesztése. Ezekben természetesen a verseny mellett (attól azonban nem teljesen függetlenül) jelentős szerepet játszottak a rendszeren belüli társadalmi erők és mozgalmak is. Rendszerek természetesen korábban is működtek versenytársak nélkül, de előbb-utóbb elvesztették alkalmazkodóképességüket. Robert Solow Nobel-díjas amerikai közgazdász, az Amerikai Közgazdasági Társaságban 2008-ban tartott előadásában azt az álláspontot foglalta el a jelenlegi válsággal és a rendszerrel összefüggésben, hogy a kapitalista rendszer általában képes kisebb jelentőségű problémákkal megküzdeni, s az ezekkel összefüggő válságokat kezelni. Nem képes azonban a nagy, globális jellegű problémák megoldására. Solow az adott válságot nem minősítette.

A 2007-ben kezdődött és a 2008-ban tetőzött válság kitörése óta a szakirodalomban hatalmas tömegű olyan írás jelent meg, amely elméleti „kényszerzubbonyokat” vagy történelmi analógiákat és tanulságokat igyekezett a jelenlegi viszonyokra alkalmazni. Sok vita folyik arról, hogy az elmúlt évtizedek válságainak történelmi tanulságai vajon mennyire használhatók azon túlmenően, hogy minden válság valahogy kezdődött és véget ért, hogy az államok eszközeinek (törvényhozás, finanszírozás, ösztönző rendszerek) valamilyen szerepe volt a problémák kezelésében, amelyekből a gazdaságpolitikák tanulhatnak.

Miután a XXI. század első globális gazdasági válsága pénzügyi válságból bontakozott ki az Amerikai Egyesült Államokban, és terjedt át más szektorokra a világ minden térségében, adódott például a hivatkozás arra a bankválságra, amelyik 100 évvel ezelőtt ugyancsak az USA-ban kezdődött 1907-ben. A gazdaságtörténet e válságot bankpániként is számon tartja. Az 1907-es bankválság az Egyesült Államokban azzal kezdődött, hogy a New York-i tőzsde indexe közel 50 százalékot esett előző évi csúcspontjához képest. A válságot recesszió követte, amikor is számos bankot, illetve pénzalapot „rohanatag meg” a betétesek. A pánik végül az egész Egyesült Államokra kiterjedt, amelynek során számos bank és vállalat menekült csődvédelem alá. A pénzügyi rendszer mérete és komplexitása miatt már 1907-ben is nehéz feladatnak bizonyult az ok-okozati kapcsolatok kibogozása. Gyakori a hivatkozás az 1929-33-as válságra is. A tapasztalatok szerint azonban minden válság hátterében sajátos ok-okozati összefüggések, gazdasági struktúrák és érdekviszonyok állnak. A történelmi analógiák ritkán használhatók a döntéshozók, a válságot kezelni törekvők számára.

A 2007-ben kezdődött válság kiterjedtségét, okait és következményeit tekintve jelentős mértékben különbözött az elmúlt évtizedben lezajlott válságoktól. Először is az Egyesült Államok pénzügyi szektorában kezdődött, onnan terjedt át a reálgazdaságra, és rendkívül gyorsan globalizálódott. A pénzügyi válságokat általában különös bizony-

talanság övezi. Ennek oka a válságot jellemző több ismeretlen tényező: ritkán tudják kezdeti fázisaiban felbecsülni elmélyülésének és földrajzi kiterjedésének várható nagyságát. Bizonytalan és kiszámíthatatlan a veszteségek nagysága és megoszlása is. Azt sem tudják megjósolni, hogy meddig tarthat a válság, mikor és hogyan indul meg a felledülés. Ismeretlen az is, hogy a kormányzat végül is milyen szerepet hajlandó és képes játszani, s végül az is, hogy az üzleti környezet miképpen alakul: mikor és hogyan terjed át a pénzügyi válság a reálgazdaságba, és milyen kölcsönhatások alakulnak ki a válság során a reálgazdaság és a pénzügyek között? Az államok közötti kölcsönhatások méretei és következményei is kiszámíthatatlanok. Az integrálódott globális pénz- és tőkepiac ilyen esetekben hasonlít egy hatalmas elektromos hálózathoz, amelynek áramforrásai és fogyasztói különböző sűrűségűek, s a rendszerben bekövetkezett zavar pillanatok alatt megbénítja az egész rendszert. Ilyen körülmények között, a válság sötét kódében a még cselekvőképes hitelezők is elvesztik tájékozódóképességüket. A hitelek tehát nemcsak a pénzügyek összeomlása következtében szűkülnek, hanem a nagyfokú bizonytalanság miatt is. A 2007-ben kezdődött válság különösen szemléletesen bizonyította a fenti összefüggések szerepét, s azt is, hogy ilyen esetekben egyedül az állami szervezetek képesek a helyzet enyhítésére. Az is bebizonyosodott, már az eddigiekben is, hogy az állami szervek fellépésének hatékonysága nagymértékben függ a politikai viszonyoktól, a politika fő szereplőinek érdekeitől. A közvetlen hatékonyság azonban attól függ:

- Mennyire értették meg a válság ok-okozati jellegét, a belső és külső tényezők kölcsönhatásainak jellegét és mértékét?
- Képesek voltak-e azokat a területeket kiválasztani, amelyeken az állami beavatkozás a legsürgetőbb?
- Mennyire tudták a rendelkezésre álló eszközök közül azokat kiválasztani, amelyek az adott helyzetben a leggyorsabban képesek a válság hatásának enyhítésével kapcsolatos célok elérésére?
- Milyen eszközökkel rendelkeztek, s ezek nagysága arányban állt-e a megoldandó feladatokkal?

Számos, egymással összefüggő, sajátosan amerikai és nemzetközi tényező összehatása teremtette meg a pénzügyi szférában az USA-ból kiindult válság feltételeit.

- Az amerikai Szövetségi Tartalékrendszer az irányú törekvései nyomán, hogy minél több likvid eszközt teremtsen, elvesztette az ellenőrzést ennek folyamatai felett.
- Hatalmas egyensúlyhiány alakult ki a megtakarítások és a fogyasztás között a világgazdaságban s különösen az USA-ban, és az ország gyakorlatilag „elnyelte” vagy felszívta a világ többi része megtakarításainak jelentős részét.
- A pénzügyek, a pénzügyi folyamatok szabályozásának kudarca, illetve súlyos hiányosságai gyakorlatilag lehetővé tették, hogy a pénzügyi szektor az oda áramló betétek nélkül működjék. Technikai újításai révén képessé vált hatalmas tömegű „pénzteremtésre”, ami eleve nagy kockázati forrássá nőtt.
- A jelzálogkölcsön-piac óriási mértékű felduzzadása és a különlegesen nagy kockázatú és magas kamatozású jelzálogkölcsönök tömeges elterjedése, illetve az ezekre épülő kötvénykibocsátás globális piacának kialakulása.

- Olyan számviteli technika tömeges alkalmazása, amely lehetővé tette a pénzintézetek eszközállományának mechanikus felértékelését jóval piaci értékük felett.
- A kockázati tényezők s különösen a „morális kockázat” nem megfelelő kezelése, beleértve a minősítő intézmények mechanikus „modellekre” épülő becsléseinek következményeit is.
- A magas hozamú és biztonságos befektetési lehetőségek hiánya vagy korlátozottsága az olajbevételektől is hatalmasra duzzadt globális pénzpiacon lényegében az amerikai értékpapírok, főleg az állami kötvények felé terelte a pénzáramlást.
- Az óriásra duzzadt pénzpiaci konglomerátumok menedzsereinek s különösen a brókerházaknak sokirányú spekulációs tevékenysége a kaszinókapitalizmus ellenőrizhetlenné vált eszközrendszerében. A részvényesek, a pénzpiaci befektetők és a menedzserek közötti sajátos ösztönzési rendszerek kialakulása, amelyek tovább növelték a brókerek és menedzserek érdekeltségét a pénzpiaci spekulációkban, a kockázati tényezők figyelmen kívül hagyásában.
- A nemzetközi pénzpiacok folyamatainak és intézményeinek sokoldalú összefonódása, és az egyes nemzeti pénzpiacokon végbemenő pozitív és negatív folyamatok rendkívül gyors kölcsönhatása az elektronikus hálózatok révén.
- A pénzpiaci válság hatásai a reálgazdaságban, elsősorban a külső hitelektől nagymértékben függő területekre, azokra a társaságokra, amelyek működésében a kereslet bővülése a finanszírozástól függött, például az autógyártásban, ahol eleve jelentős többletkapacitások keletkeztek, a lakossági fogyasztásra azokban az országokban, ahol a fogyasztás messze meghaladta a lakosság jövedelmeinek növekedését, a külföldi befektetésekre, amelyek részben hitelekre épültek stb.
- A pénzügyi szektor multilaterális rendszere nemcsak hogy nem tartott lépést a pénzpiaci folyamatokkal, hanem a korábbi évtizedekhez képest is gyengült. A nemzetközi multilaterális szervezetek helyébe exkluzív klubok léptek, amelyeknek néhány vezető államból álló tagjai gyakran egymást sem tájékoztatták megfelelően, s elsősorban saját érdekeiket preferálták.

A világgazdaság, illetve a pénzügyi rendszer összeomlását a nemzetközi együttműködés segítségével, a G20-ként ismertté vált és a legfontosabb államokat tömörítő csoport közös intézkedései révén sikerült megakadályozni. Az elmúlt években különböző intézkedések hatására javult a nemzetközi bankrendszer stabilitása is. Történtek bizonyos lépések a problémák okainak megszüntetésére vagy korrigálására is. Nem következett be azonban olyan lényeges változás, amely összhatását tekintve javította volna a nemzetközi rendszer biztonságát és stabilitását.

Érdekes és fontos kérdés a jövőt illetően a vonatkozó közgazdasági elméletek használhatóságának alakulása is. Intenzívebbé vált például a válasz keresése arra, hogy a közgazdaság-tudomány elméleteinek hatalmas „tárházából” melyek bizonyultak alkalmasnak a jelenlegi válság okainak, jellegének és következményeinek meggyőző magyarázatára, s az se lényegtelen, hogy melyek alapján lehetett volna a válságot előre jelezni. Jól ismert, legalábbis az elméletekkel foglalkozók számára, hogy azok döntően a múltat „magyarázzák”, s gyakran ennek alapján ítélik meg az államok gazdaságpolitikájának helyességét vagy racionalitását. Figyelemre méltó például, hogy Marx 1867-ben megjelent fő műve, „A tőke” a válság kapcsán a londoni „Economist” szerint hirtelen a „best-

seller”-listára került a nyugati világ vezető államaiban, mint olyan munka, amelyik elsőként keresett gyakorlati magyarázatot a kapitalizmus meghatározó folyamataira.⁶ A prognosztizálás pragmatikus megközelítéseket követel. A 2008-as válsággal kapcsolatos makrogazdasági elméletekkel összefüggésben a leggyakoribb vélemény az, hogy a világgazdasági válság a „mainstream” szemszögéből meghatározó amerikai közgazdasági iskolák kudarcának legszemléletesebb bizonyítéka volt. Az adott iskolák követőinek többsége nem volt képes jelezni a válság veszélyét, nem értették meg összetevőit és összefüggéseit, s képtelenek bizonyultak eredményes és hatékony válságkezelésre vonatkozó javaslatokban megegyezni. Gyakran idézik Paul Krugmannak a London School of Economicsban 2009. június 10-én tartott előadásának egyik mondatát, miszerint a makroökonomiai elméletek többsége az elmúlt 30 évben jó esetben látványosan használhatatlan, rosszabb esetben kifejezetten káros volt.⁷ A gyakorlati szakemberek és az államok gazdaságpolitikáját kialakító, közgazdasági képzettségű politikusok többsége is a domináló elméleteket oktató iskolákban szerezte meg közgazdasági ismereteinek alapjait. Sajnálatos módon, sok magyar közgazdász vált az említett iskolák kritikátlan követőjévé az elmúlt években. Ők is túlbecsülték a piac szabályozó szerepét, s mereven ragaszkodtak a monetáris iskola tankönyvekben szereplő eszközrendszeréhez. A válsággal kapcsolatban, s különösen a válságkezelésben alkalmazott keresletösztönző intézkedések kapcsán került ismét előtérbe a piacgazdaság vezető államaiban az a kérdés, hogy vissza kellene-e térni a keynesi elméletre alapuló gazdaságpolitikákhoz, amelyek különböző válfajait a második világháborút követő három évtizedben sikerrel alkalmazták. A gyakorlatban azonban döntően a szükségletekre reagáló pragmatikus döntések nyomán alakult ki a kereslet ösztönzésére épülő válságkezelő politika. Nyitott kérdés, hogy a következő évtizedekben mennyire vonják le a tanulságokat.

A következő évtizedekben a világgazdaság jövője szemszögéből különösen lényeges lesz a makrogazdasági folyamatok menedzselésének minősége, különösen a legfontosabb államokban. Nőnek a követelmények a nemzeti gazdaságpolitikák hatékonyabb nemzetközi harmonizálásával kapcsolatban is. Bizonytalan azonban, hogy az államok és a nemzetközi gazdaság más szereplőinek érdekviszonyai milyen mértékben ösztönzik, illetve nehezítik ezt a folyamatot. Annak ellenére, hogy a nemzetközi szervezetek képességei javultak ahhoz, hogy összehangoltabb globális együttműködést valósítsanak meg a dinamikusabb és kiegyensúlyozottabb gazdasági fejlődés érdekében, nem lehet egyértelmű választ adni arra, hogy ez mennyire lehet sikeres a következő évtizedekben. Az elmúlt évtizedek tapasztalatai azt bizonyították, hogy a világpolitikai rendszer és a világgazdaság sem képes megfelelően működni, ha az államok érdekeinek harmonizálására, a konfliktusok mérséklésére, a válságok és a problémák kezelésére nincsenek megfelelő és hatékony mechanizmusok. Az is bebizonyosodott, hogy ha a vezető államok között megvan a hajlandóság az együttműködésre, és az ösztönzők erre elég erősek, a világ ál-

6 The Economist, 2009. augusztus 15.

7 The Economist, 2009. július 18.

lamai képesek nagyobb megrázkódtatások és válságok közös kezelésére. Egyértelműen megfogalmazható ugyanakkor az is, hogy a XXI. század elején az érdekek sokrétűsége és dinamikája az államok közötti viszonyok rendszerében egyre nehezebbé teszi a korábbi szakaszban kialakult intézmények helyzetét és az új világgazdasági kihívások közös kezelését. Ezt bizonyítják a globális gondok,

a válságot követő tartós stagnálással vagy lassú növekedéssel „kevert” hosszú pangási időszak,

a hatalmas mértékben felduzzadt globális adósságállomány,

a világkereskedelem lassú bővülése,

a nemzetközi pénzügyek bizonytalansága,

a bankrendszer gyengése és

a szelektív, „vérszegény” fellendülés,

és a tovább növekvő társadalmi egyenlőtlenségek szinte valamennyi országban.

Ezeket a felhalmozódott súlyos zavarokat súlyosbíthatják a globális környezet növekvő problémái, különösen az éghajlati változások következményei a XXI. században. A politikai és gazdasági problémák és változások következményei az emberek életviszonyainak alakulásában a kilencmilliárd lakos felé tartó világban, minden korábbinál nagyobb mértékben kapcsolódnak az ökológiai feltételekhez. Ezek további romlása, a természeti erőforrások folytatódó pazarló felélése és különösen a felmelegedés következményei tragikus következményekkel járhatnak az egész emberiség számára. Jövőjének, fennmaradásának biztosíthatósága új feltételek kialakítását követeli a gazdaság, a társadalom és a természet sok évezredes történelme során kialakult viszonyaiban. Nemcsak a politika és a gazdaság, hanem a tudomány és különösen a társadalomtudományok számára a politikai, gazdasági és az ökológiai rendszer kölcsönhatásainak komplex kezelése viszonylag új feladatokat jelentett a XX. században, jóllehet bizonyos elemei, összefüggései már évezredekkel korábban is megfogalmazódtak. A természet, az ember és az emberi közösségek viszonyával tudósok, gondolkodók évezredek óta foglalkoznak. A kérdés teológiai összefüggései pedig szinte minden vallás hittételében szerepelnek. (66-76 o.)

A FENNTARTHATÓ FEJLŐDÉS JÖVŐJE ÉS A GLOBÁLIS KORMÁNYZÁS

A globális kormányzás fogalma és szerepe

Az ember többdimenziós élőlény. Tevékenysége és annak következményei is így értelmezendők. Mint biológiai lény része a természetnek, amelynek keretei és feltételei között kifejlődött. Mint társadalmi lény meghatározott intézményi keretek között él, termel és fogyaszt, sokoldalúan formálva az adott keret- és feltételrendszert. Mint a különböző tevékenységeket szabályozó rendszerek tárgya és alanya, „alattvaló”, végrehajtó vagy meghatározó jelentőségű újító és szervező. Mint egyén különböző közösségek, csoportok része és formálója. Mint a történelmileg felhalmozott biológiai, társadalmi örökségek részese hordozója ezek pozitív és negatív vonásainak. Mint kora civilizációinak része-

se az adott kor vívmányainak, konfliktusainak, képességeinek forrása és formálója.⁸ A XXI. században a fenntartható fejlődéssel kapcsolatos globális kihívások keletkezése, hatékony kezelése és megoldása az emberi élet valamennyi dimenzióját érinti. Döntő mértékben függ azonban attól, hogy a különböző közösségek, főként az eltérő méretű, fejlettségű és szerkezetű államok érdekviszonyai és a folytatódó globalizációs folyamatok következményei miatt szükségessé vált közös cselekvést igénylő menedzsmentje közötti konfliktust miképpen tudja a világ áthidalni. A feladatok sokrétűek, és helyi, országos, regionális és globális szinten, a bolygó különböző térségeiben eltérő mélységgel és sürgősséggel fogalmazódtak meg. Az ezek átfogó kezelésével kapcsolatos tevékenységek összessége jelenti a magyar nyelvre pontosan nem lefordítható „global governance” alapvető feladatát. Az emberiség jövője a harmadik évezredben döntő mértékben függ attól, hogy milyen mértékben és hatékonysággal lesz képes erre.⁹

A globális kormányzás koncepciójának egyik első definíciója Harlan Cleveland amerikai közgazdásztól származik, aki a „global governance” tevékenységet a „gazda nélküli világ menedzsmentjeként” jellemezte.¹⁰ A „governance” egyébként az angol nyelvben sem tiszta fogalom: kevesebb mint kormányzás, de több mint szabályozás. Különböző tevékenységeket foglalhat magában: intézmények és együttműködési rezsimek döntései alapján született problémamegoldó „kikényszeríthető” intézkedéseket, valamint informális rendezéseket, amelyekben az adott terület „szereplői” megegyeztek. Lényeges lehet, hogy a nemzetközi szervezetek kapjanak megbízást a menedzselésre. Mi ennek a háttere? A globális jellegből következik, hogy valamely rendszer működését meghatározott érdekeknek és céloknak megfelelő irányba tereljük, és kialakítsák a megoldások feltételeit. E munkában a „governance” fogalom magyar megfelelőjeként a „kormányzást” használom. A globális jellegű kormányzás nemcsak a bolygó egészére vonatkozhat, hanem a világrend keretében valamely alrendszer, például a nemzetközi pénzügyek, a világkereskedelem, az egészségügy vagy a fenntartható fejlődés egészének és fő területeinek, például a környezettel kapcsolatos problémáknak átfogó kezelésére, közös menedzsmentjére is. Ezek az alrendszerek egyébként a fejlődés fenntarthatóságának megteremtésében is lényeges szerepet játszanak.

A globális szintű kormányzás tehát nem valamilyen központi felhatalmazással rendelkező világkormány működésének és döntéseinek eredménye (ilyen ugyanis nem létezik), hanem különböző „funkcionális” területeken és szinteken folyó szervezett tevékenységek összessége, amelyekben mindazok a szereplők is részt vesznek, akik a társadalmak szervezeteit működtetik, vagy érdekviszonyainak, értékrendjének és véleményének közvetítői. Ezek a tevékenységek végső soron planetáris globális folyamatokban összesülnek. A globális kormányzásnak ezekre kell hatni, illetve a következményeit kezelni. A problémákért felelősök, az elhárításukban, kezelésükben közvetlenül is érdekelték igen széles köre számára kell a feladatokat meghatározni, a szükséges stratégiákat

8 Simai, Mihály: *The Age of Global Transformations: the Human Dimensions*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 2001.

9 Simai, Mihály: *The Future of Global Governance: Managing Risk and Change in the International System*. USIP Press, Washington D.C., 1994.

10 Cleveland, H.: *Nobody in Charge: Essays on the future leadership*. Wiley, 2002.

kialakítani, és a célok megvalósításához szükséges eszközök megteremtését elősegíteni. Mindezt nemegyszer olyan területeken kell megtenni, amelyeken az információs bázis bizonytalan, mert a helyzet értékelése gyakran csak becslésekre épül. Döntő fontosságú az időtényező is: a rövid, közép- és hosszú távú feladatok megkülönböztetése és ezek megfelelő kezelése. Mindezek nyomán az elérendő közös célok és az ezekkel kapcsolatos feladatok meghatározása is rendszerint hosszas viták, különböző szintű szakértői vagy politikai döntéshozói tanácskozásokon születő kompromisszumok eredménye. Még bonyolultabb a döntés a célok eléréséhez rendelkezésre álló vagy biztosítandó személyi, szervezeti s különösen az anyagi feltételek megteremtésével kapcsolatban. Ez utóbbi ugyanis a részt vevő államok belpolitikai viszonyaitól és gazdasági lehetőségeitől is függ. A kormányzás hatékonyságát bizonyító „végeredmény” sem könnyen értékelhető. Különösen bonyolult feladatokat kell megoldania a globális kormányzásnak a fenntartható fejlődés céljaival, eszközeivel és operatív megvalósításával kapcsolatban.

A globális kormányzás államok feletti szintje az államok által kialakított multilaterális együttműködés hálózata, vagyis közös, intézményesített eszközrendszer a különböző együttműködési (globális vagy regionális) rezsimek irányítására és az együttműködés szervezésére. Ezek olyan komplex rendszerek, amelyeknek menedzselését az államok több okból bízhatják nemzetközi szervezetekre. Az egyik ok a feladatok komplexitása, illetve több államot vagy az egész bolygót érintő jellege. Ilyen például a világvjárványok problémája. Lényeges szerepet játszhat a nemzetközi szervezetek megbízásában valamely terület menedzselésére annak globális jellege, vagyis az, hogy egy adott probléma, veszély kialakulásáért a világ államainak többsége felelős, és a feladatokat is csak együttesen oldhatják meg. A globális felmelegedés ennek talán legtipikusabb példája. Gyakran fordult elő, hogy egyes államok vagy államcsoportok a globális kormányzás valamelyik szervezetét politikájuk eszközeként hozták létre különleges nemzetközi érdekeik érvényesítésére. Jól ismert például az USA szerepe a Nemzetközi Valutaalap vagy a Világbank létrehozásában és működésében. Számos olyan tennivaló van, amely igényli bizonyos államok különleges szerepét nemzetközi szervezetek létrehozásában és működtetésében. Ilyen például a világkereskedelem, a nemzetközi tőkeforgalom és pénzügyek, a telekommunikáció, a tengerek és óceánok közös menedzsmenete, a Föld atmoszférájának védelme, a világelelmzés és az élelmzési biztonság stb. A sokpólusúvá váló világban a XXI. században ezért is válik bonyolultabbá a globális kormányzás korábban kialakult szervezeteinek helyzete, mert kereteik között is növekvő mértékben tükröződnek az átalakuló hatalmi viszonyok, és több állam válik képessé arra, hogy érvényesítse sajátos érdekeit.

A globális kormányzás közös feladatai között a XXI. században a legfontosabbak nemcsak azokkal a transzformációkkal kapcsolatosak, amelyek sajátos (politikai, társadalmi, gazdasági és technikai) mozgatóerői a világ néhány tucat államából kibontakozott folyamatok, következményeik azonban globálisak vagy azzá válhatnak, hanem ezek sajátos kölcsönhatásaival is. A kölcsönhatások egyrészt megnehezítik vagy lehetetlenné teszik az adott problémák elszigetelt kezelését, másrészt újabb váratlan következményekkel járhatnak. A hidegháború befejeződése és a hatalmi viszonyokban végbement változások egyik fejleményeként fogalmazódott meg például a törekvés a demokratizálódási folyamat globális előmozdítására, átfogó demokratikus transzformáció kibontakoztatására a különböző diktatórikus rendszerek helyébe. Ennek céljai és

pozitív következményei aligha vitathatók. A folyamat részleges sikerei azonban olyan országokban, amelyekben a jelentős mértékben felülről kikényszerített folyamatot nem támasztották alá megfelelő fenntartó erők vagy tényezők, bizonytalan, sok tekintetben anarchikus viszonyokat eredményeztek.¹¹ Formailag demokratikus választások olyan politikai erőket juttattak hatalomra, amelyek a gyenge demokráciákat fontos alappilléreiktől fosztották meg. Az arab világban hozzájárultak működő államok destabilizálásához, és az egyének esetében az ígért vagy remélt pozitív változások elmaradása elidegenedéshez, értékvesztéshez vezetett. Elősegítette a táptalaj megteremtődését különböző típusú autokrata rendszerek kialakulásához, amelyek könnyen válhatnak helyi sajátosságokkal átszőtt diktatúrákká. A nemzetközi terrorizmus intenzívebbé válása, és olyan erők kialakulása, mint a magát új kalifátusnak tekintő „Iszlám Állam” nevű csoport nyilvánvalóan összefüggött azokkal az erőszakos lépésekkel, amelyet az Egyesült Államok, Anglia és Franciaország tettek Irakban és Líbiában. A fentiekhez a demográfiai viszonyokban, a gazdasági növekedés feltételeiben, a globalizálódás folyamatában és a technikában végbemenő átalakulás következményei is kapcsolódnak, s az egyes területek önállóan is számos új trendet rajzolnak ki, amelyekben a lehetőségek és a kockázati tényezők keveredése kemény próbára teszik a globális kormányzás intézményeit. Még bonyolultabbá vált a világméretű kormányzás rendszerében évszázadunkban a bolygó környezeti rendszerében zajló átalakulások nyomán kialakult problémák és feladatok közös kezelése. Ez mindenekelőtt abban különbözik más területektől, hogy a veszélyek planetáris jellegének, méreteinek és már ma is érezhető következményeinek fontossága és felismerése a transzformációk más területeihez viszonyítva már az eddigiekben is hatékonyabbá tette a globális kormányzást. Ugyanakkor szorosan kapcsolódik a transzformációkként jellemezhető többi folyamathoz is. Ezért is tartottam szükségesnek és lényegesnek problémáinak, céljainak, eszközeinek, intézményeinek és eredményeinek részletesebb áttekintését. (289-293. o.)

A HARMADIK ÉVEZRED NYITÁNYA A TRANSZFORMÁCIÓK SODRÁBAN ÉS A GLOBÁLIS KIHÍVÁSOK

Zenei hasonlaltal élve, a nyitány valamely zeneműnél, például az operánál több szerepet játszhat. Lehet önálló munka, tartalmazhatja a következő darab főbb motívumait, célozhatja az érdeklődés felkeltését a következő műre. Kérdéses, hogy a XXI. század mennyire érdemi bevezető, és meddig lehet irányadó a harmadik évezred további fejlődésére.

A globalizáció új szakaszában a világfejlődést sokoldalúan befolyásolják a korábbi időszakokból származó, továbbra is lényegében megoldatlan, illetve az új globális problémák, kihívások és kockázati tényezők, amelyek döntő többsége a népesség növekedésének, a technikai, gazdasági és társadalmi fejlődés előre nem látható következményeinek vagy olyan műszaki és gazdaságfejlesztési politikák nyomán alakult ki, amelyek sem nemzeti, sem nemzetközi méretekben nem törődtek a káros hatásokkal, így végső soron

¹¹ Inoguchi, T., Newman, E., Keane, J.: The changing nature of democracy. United Nations University Press, Tokió, 1998.

a világ nagy térségeire háruló következményekkel. (Olyan országok vagy országcsoportok cselekedeteinek következményeit tükrözik tehát, amelyekre az ilyen fejlődés volt jellemző.) Az elmúlt évtizedekben szinte minden területen növekedett a rendszerek és a problémák komplexitása, a kockázatok szaporodtak, és a világ egyre szélesebb térségeire terjedtek ki a tényleges vagy potenciális veszélyek. Ezek között különösen veszélyesek azok, amelyek az emberiség pusztítóerejét és –képességeit erősítik. Azok sem hanyagolhatók el azonban, amelyek nem szükségképpen okoznak károsodásokat közvetlenül az ember létfeltételeiben, de más globális problémákhoz kapcsolódva veszélyessé válhatnak, illetve amelyek globális együttműködés nélkül súlyos feszültségforrásokká nőhetnek. Ezek lényegét foglalta össze Aurelio Peccei, a Római Klub alapítója: „Az emberek fenomenális erőre tettek szert, amelyik felülmúlja tudásukat, valamint képességüket ennek ellenőrzésére és saját maguk ellenőrzésére.”¹²

A XXI. század jellemzője az is, hogy öröklött és újabb globális problémák következményei „átszövik” a folyamatban lévő transzformációkat. Befolyásolja gyorsaságukat, irányukat és kimenetelüket az is, hogy eltérő sebességgel mennek végbe a társadalmakban zajló demográfiai, politikai, gazdasági, technikai, állami keretek közötti regionális vagy globális változások. Az evolúciónak mint a változások halmozódásának elemei minden területen jelen vannak, azonban sajátos módon. A demográfiai transzformációban például a Föld lakói számszerű növekedésének következményei egyebek között a korösszetétel változásain, a népesség területi megoszlásán, képzettségének alakulásán, szükségletei kielégítésének lehetőségein, a migráción és az etnikai keveredésen keresztül érvényesülnek a társadalmakban. ...

A változások ciklikusságának kérdése a transzformációk problematikájának ugyancsak lényeges dimenziója. Egyes társadalomtudósok¹³ szerint a civilizációk, akárcsak az egyes emberek, sajátos életciklusban változnak: a születés, a felemelkedés, az éretté válás, a hanyatlás és a letűnés a ciklus fő fázisai. A világpolitikai elemzők körében a hatalmi viszonyokban folyó transzformáció nyomán ismét erőre kapott a hatalmi ciklusok elmélete, amely szerint a fejlődés e téren 100-150 éves ciklusokban megy végbe.¹⁴ Egyik kérdésként fogalmazódott meg ezzel összefüggésben, hogy valóban véget ért-e az USA hegemoniája, és a kialakuló multipoláris viszonyok talaján milyen új hatalom válik majd hegemónná a következő évszázadokban? A világgazdasági folyamatokban az 50-60 éves időszakokat átfogó ún. Kondratyev-ciklus elmélete a 2007-ben kibontakozott válság következtében került ismét előtérbe. Sokan nem a reálfolyamatok és új feltételek elemzése alapján, hanem Kondratyev „segítségével” igyekeztek magyarázatot keresni a jelentős gazdasági transzformációkban, a felemelkedés, a stagnálás és a hanyatlás alakulására, egyebek között például a kelet-ázsiai térség felemelkedésére, és ennek globális gazdasági és társadalmi következményeire. A gazdaságban igen jól nyomon követhetők

12 Peccei, Aurelio: *Onehundred Pages for the Future. Reflections of the President of the Club of Rome.* Futura Books, London, 1982, 26.

13 Spengler, Oswald: *A Nyugat alkonya I-II. A világtörténelem morfológiájának körvonalai.* Európa Könyvkiadó, Budapest, 1994; Toynbe, A.: *The Prospects of Western Civilization.* Columbia University Press, New York, 1949.

14 Kindleberger, Charles P.: *World Economic Primacy 1500-1990.* Oxford University Press, 1996.

a rövidebb, üzleti és pénzügyi ciklusok, amelyek kezelése az állami gazdaságpolitikákban is lényegessé vált. Sajátos, sokoldalú gazdasági és politikai szerepük lehet a választásokkal összefüggő politikai ciklusoknak is. ...

... A „gyorsuló idő” koncepció önmagában fontos, azonban nem elégséges a korrakra jellemző változások ütemének és irányának megértéséhez. Nemcsak a gazdaságban, a társadalomban és a politikában is elengedhetetlen az úgynevezett strukturális megközelítés, amely az egyes transzformációs folyamatok és trendek belső szerkezetével és következményeivel kapcsolatos.¹⁵ Egyik példa az a döntő fontosságú transzformáció, amelyik a nagy területű birodalmak megszűnését eredményezte, és a XX. században a Szovjetunió szétesésével lényegében befejeződött. A folyamat, párosulva az ENSZ Alapokmányába foglalt nemzeti önrendelkezési jog érvényesülésével, nagyszámú új állam létrejöttét eredményezte. Kérdéses, hogy a következő évtizedekben tovább nő-e az államok száma, hiszen több ezer etnikai csoport formálhat jogot önálló állam alapítására. Az is lényeges, hogy miképpen lesz képes egy olyan világ fejlődni, amelyben az államok többsége kisméretű, mini- vagy mikroállam, esetleg városállam? Mennyire fogják a világ szétaprózottságát növelni, és milyen következményekkel járnak az államisággal együtt járó területi szuverenitási törekvések? E kérdéssel is kapcsolatos az, hogy miképpen folytatódik ilyen világban a globalizáció. A globalizációs folyamat a nagy birodalmakban, a fejlett világban indult el, és sugárzódott át a világ többi részére. Évszázadunkban azonban növekvő mértékben hat a folyamat jellegére és következményeire az ázsiai térség, különösen Kína. A globális demográfiai átalakulás idő- és térbeli alakulásának globális következményei nemcsak a világgazdaság fejlődésére, a termelés, a fogyasztás és a foglalkoztatottság alakulására és a migrációra hatnak. A szuperurbanizáció elvileg sajátos városállamok kialakulását is valószínűsítheti.

A globális változások között további igen fontos trend az átmenet a tudásalapú gazdaságba és társadalomba, mert ez kihát a transzformációk valamennyi egyéb területére. A tudásalapú társadalom kibontakoztatása összetett technikai vagy társadalmi-gazdasági változás. Különböző szereplők, állami intézmények, vállalatok, iskolák, egyetemek, civil szervezetek összehangolható (de ritkán összehangolt) tevékenysége határozza meg, s döntő szerepet játszik mindebben az államok anyagi és szellemi tőkéjének nagysága, szerkezete és mobilitása. Az elkerülhetetlenül egyenlőtlen folyamatnak¹⁶ fontos feltétele az adott társadalom kultúrája és az ún. tudományos kultúra, amely egyrészt a tudás és a tudomány társadalmi megbecsülését, másrészt bizonyos eligazodási képességet jelent a kor tudományát illetően, amelynek csak egyik fontos elemét jelentik az informatikai

15 Braudel, Fernand: *History and the Social Sciences: The Longue Duree*. In *Economy and Society in Early Modern Europe* (P. Burke ed.) Routledge and Kegan, London, 1972.

16 A világ államai 2014-re vonatkozó becslések szerint összesen 1600 milliárd dollárt fordítottak tudományos kutatásra, ami a világtermék 1,8%-ának felelt meg. A kutatási ráfordításoknak, a felhalmozott tudást tároló és elosztó rendszereknek jelentős része a legfejlettebb államokba összpontosul, valamint az alkalmazkodóképesség nagy mértékben a legfejlettebb országokba koncentrálódik. A globális K+F ráfordításokban a főbb államok aránya 2014-ben a következő volt: USA 28,3%, Kína 14,7%, Japán 10,8%, Németország 6,1%, Korea 3,9%, Franciaország 3,4%, India 3%, Anglia 2,8%, Oroszország 2,6%, Kanada 2,1%, Brazília 2,1%, Ausztrália 1,5% és Tajvan 1,5%. Figyelemre méltó Kína rendkívül gyors felzárkózása.

alapismeretek. A tudományos kultúrának része a tudomány kultúrája. Ez utóbbi egyebek között az egyes tudományágak jelentőségének felismerését és elismerését, másrészt a párbeszéd képességét és hajlandóságát jelenti a különböző tudományágak művelői között. A XXI. század jelenlegi szakaszában nyitott kérdés, hogy a különböző döntési rendszerekben mennyire hajlandók és képesek a tudásalapú társadalom tudatos építésére. A tudományos fejlődés alapján végbemenő technikai átalakulás tényezői között századunk második évtizedében a leglényegesebbnek a mesterséges intelligenciát tartom, amely átalakítja a termelés és a fogyasztás szinte minden területét, kihat az emberek munkájára, életvitelére. A biotechnológia, a szintetikus biológia és a mikrobiológia továbbfejlődésére építő genetikai forradalom folytatódása ugyancsak döntő fontosságú, és jelentős változásokat valószínűsít a mezőgazdaságban, az iparban és az egészségügyben. További fontos jellemző az energiarendszerek átalakulása. A társadalmi-gazdasági innovációkra építő trendek között különösen jelentős a hálózatosodás, amely a tudományban, az oktatásban, az üzleti életben és a kormányzati rendszerek irányításában eredményezhet jelentős változásokat. A technikai átalakulás folyamata azonban egyenlőtlenül alakul a világ különböző térségeiben, a termelés és a fogyasztás különböző ágaiban. Mindez önmagában véve is új feszültségforrás lehet. ... (357-362. o.)

A különböző globális mikroprognózisok lényegében a XX. század végének tudományos környezetéből, a világ megoldatlan problémáiból és az emberek életfeltételeit zavaró tényezőkből kiindulva, optimista módon olyan jövőt vázoltak, amelyben lényegében minden megoldódik. A globális makroprognózisok arra keresték a választ, hogy a következő évszázadokban milyen jelentős törések okoznak majd döntő változást a Föld bolygó és az emberiség életében.¹⁷ Ezeket a legtöbb esetben valamilyen megakatasztrófa bekövetkezéséhez, új világháborúhoz vagy feltételezett természeti csapáshoz kötötték. E tekintetben nem voltak érdektelenek az elmúlt évszázadok során született különböző jóvendölések tanulságai sem, amelyekből mindenekelőtt azt a következtetést lehet levonni, hogy többségük világégéseket, szörnyű konfliktusokat, pusztulást jósolt. Ismét előkerültek a nostradamusi jóslatok is. Egyik-másik ezek közül „ráhibázott”. Egyébként talán a XX. század fejleményei is tanulságként szolgáltak arra, hogy miként és miért rekedtek meg pozitív kezdeményezések, és alakulhattak ki súlyos válságok, globális konfliktusok, s hogy az örök békével vagy a különböző utópiákkal kapcsolatos jóvendölések vagy várakozások eddig miért nem teljesültek. Fontosnak tartom itt megjegyezni azt is, hogy a tudományos-fantasztikus művek szerzőinek „álmaiból” és rémlátásaiból viszonylag sok minden valóra vált, ha nem is úgy, ahogy képzeletük alapján felvázolták. Az is tény, hogy a tudományos felfedezésekre, illetve a technikai fejlődésre alapuló prognózisok 30-40 éves távlatban elég magas százalékban teljesültek. Ennek valószínűleg két oka volt: egyrészt az előrejelzéseket készítő tudományos felkészültségének magas szintje, másrészt annak a láncolatnak ismerete, illetve alkalmazása, amely a technikai

---

17 Az egyik legérdekesebb könyv e témában Kristof, David, Nickerson, Todd W.: *Predictions for the Next Millennium: Thoughts on the 1000 Years Ahead from Today's Celebrities* c. munkája (McMeel Publishing, Kansas City, MO, 1998). Szerzői 250 világhírű tudóst, politikust, vallási vezetőt kérdeztek meg arról, hogy miképpen képzelik el a 3000. évet.

fejlődésben magában foglalja az új ötleteket, kutatást, az új felfedezést, találmányt, az erre épülő innovációk megjelenését és szétterjedését.

A jövőkutatások és a különböző próféciák is arra következtetésre jutottak, jórészt a fejlődés tendenciáiból, hogy egyetlen állam sem számíthat a belátható jövőben a bizonytalansági tényezők csökkenésére, jelentős kockázatok nélküli, nyugodtabb, rendezettebb világra. A harmadik évezred nyitányára – zenei fogalmat használva – egyelőre a kakofónia marad jellemző. Még hosszú ideig érvényes lesz az, amit Raymond Aron francia szociológus írt a közelebbi és a távolabbi jövőről. Fél évszázaddal ezelőtt, az ezredfordulóra előretekintve így foglalta össze véleményét a világ jövőjéről: „Az emberiség mindig veszélyesen élt. A veszélyek nem ugyanazok többé, azonban nem tűntek el. Az emberiség, amelyet racionális kormányzás egyesítene... egyik lehetséges vége lehetne az emberi kalandozásnak. A kalandozás azonban, a történelem logikája szerint, még messze van a végső szakaszától.¹⁸ (365-366. o.)

(VÁLOGATTA ÉS SAJTÓ ALÁ RENDEZTE: RITTER TIBOR – TRAUTMANN LÁSZLÓ)

---

18 Aron, Raymond: The Anarchical Order of Power. *Daedalus*, Journal of the American Academy of Arts and Sciences, Spring 1966, 502.